

Jana Dolečki

Kazalište SUNO E ROMENGO – čiji san sanja romski teatar?

Od samog početka ideja o osnivanju vlastite kazališne kuće bila je prisutna no postala je stvarno zamisliva tek nakon izvedbe prvog kazališnog performansa SUNO E ROMENGO kojim se romska trupa predstavila javnosti.

Barem jednom mjesečno, mala sala unutar jedne sasvim obične obiteljske novogradnje u vojvođanskom zaseoku Novi Karlovci postaje kazališna Meka kako srpske tako i međunarodne kulturne kreme – na samo nekoliko kvadrata malo veće prostorije rudimentarno opremljene s par reflektora i odbačenim stolicama Jugoslavenskog dramskog pozorišta, stiskaju se bardovi srpskog glumišta poput Voje Brajovića i Nede Arnerić, velikani srpske kazališne misli poput teatrologa Jovana Čirilova i dramaturginje Borke Pavićević, ali i brojni drugi umjetnici, kulturni skloni političari, predsjednici svjetskih kompanija i koncertna koji specijalno za premijeru sliježu iz New Yorka. Osim *uglednika*, na osamdesetak mjesta u gledalištu redovno se smještaju i mještani Novih

Karlovca čiji se entuzijazam odlaska na predstave u vlastito kazalište doslovno može opipati. S jedne strane rampe kulturno/političko/ korporativna vrhuška prošarana glavama domorodačkih entuzijasta gladnih bilokakve forme socijalizacije, a s druge strane, na pozornici od nekoliko kvadratnih metara ljudi koji su zbog svoje etničke pripadnosti društveno i ekonomski sustavno u potpunosti marginalizirani i nevidljivi. Na prvu loptu, možda se čini da ovako elitni premijerni protokol svojim prisustvom opravdava svoje poltronstvo i prikazuje snagu svojih humanističkih nazora, ali činjenica da ova profilirana publika zaista redovno prati produkcije jednog romskog kazališta možda ipak govori i nešto o snazi tog teatra.

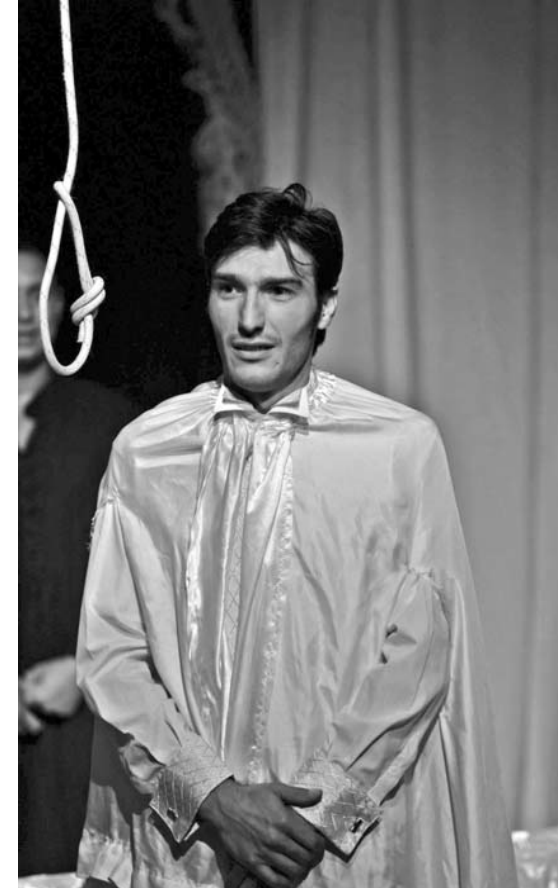
Ono što je očito jest da jednom mjesečno autori i glumci romskog teatra SUNO E ROMENGO imaju jedinstvenu priliku da na vlastitom terenu, u svojoj

Barem jednom mjesečno, mala sala unutar jedne sasvim obične obiteljske novogradnje u vojvođanskom zaseoku Novi Karlovci postaje kazališna Meka kako srpske tako i međunarodne kulturne kreme

kazališnoj kući (činjenica zbog koje se ovaj teatar računa kao prvo romsko kazalište u Europi!), svoju malu, ali visoko filtriranu i visoko utjecajnu publiku najizravnije suoče s vlastitom vizijom svijeta i društva u kojem žive. A kako znamo iz najrazličitijih izvora, odnos svijeta spram tih istih Roma van granica ove jedinstvene kazališne kuće vrlo je *dramaturški potentan*.

Promatrajući kontekst, Romi su najbrojnija etnička manjina u Srbiji. Iako se procjenjuje da ih na teritoriju Srbije živi oko 450.000, službene vlasti su zbog nereguliranih birokratskih procesa uspjele registrirati tek jednu četvrtinu ove brojke, njih 108.000. Velika većina njih živi ispod razine siromaštva, čak 80 % populacije živi u nehiđijenskim uvjetima, a najveći dio njih može računati na profesiju isključivo u sferi prerade sekundarnih sirovina. To je statistička realnost. S druge strane, Srbi su pak po pitanju integracije Roma u njihovo društvo generalno skloni opasnom relativiziranju pod jakim utjecajem popularne kulture unutar koje Romi i dalje drže svoj neprikosnoveni status vrhunskih zabavljača. Upravo je taj *kulturni vid* emancipacije i integracije Roma najčešći, najbezbolniji i iz tih razloga najmanje opasan po dominantno društvo – čak štoviše, postojanje romske kulture srpska država vrlo često predstavlja kao rezultat vlastite otvorenosti i tolerantnosti, kako prema unutra tako i spram svijeta u kojem romska kulturna ikonografija već desetljećima odrađuje posao srpskog kulturnog ambasadora. Naravno, u čitavoj toj priči *promocije* romske kulture kroz romske trubačke orkestre i Kusturićine filmove sami Romi kao narod najlošije prolaze jer se predrasude o njima na ovaj način samo dodatno perpetuiraju i osnažuju.¹ Ovaj vrlo kompleksan i teoretski tek načet suštinski problem pozicije Roma u Srbiji i svijetu danas se utkao i u svaku razinu priče o kazalištu SUNO E ROMENGO.

Iako novija balkanska povijest prepoznaje nekoliko desetaka romskih kazališnih skupina nastalih u kontekstu od-

Zoran Jovanović

ređenih projekata i radionica, samoinicijativno nastali romski teatri iznimno su rijetka specifičnost na kojoj i počiva njihova vrijednost. Vjerojatno najpoznatiji romski teatar na području bivše Jugoslavije je bio PRALIFE teatar kojeg je '70-tih godina prošlog stoljeća u skopskom romskom getu Šutka osnovao Rahim Burhan i koji je svoju umjetničku snagu *dokazivao* nagradama na kazališnim festivalima u punopravnoj konkurenciji s profesionalnim ansamblima i kazališnim produkcijama.²

Baš kao što PRALIFE nastaju iz kreativne iskre jednog entuzijasta, tako i SUNO E ROMENGO nastaju kao dio kreativnog interesa Zorana Jovanovića, Roma iz Novih Karlovaca, čovjeka bez formalnog kazališnog obrazovanja, ali sa završenom ekonomskom školom i nekoliko

Promatrajući kontekst, Romi su najbrojniji etnička manjina u Srbiji.

S druge strane, Srbi su pak po pitanju integracije Roma u njihovo društvo generalno skloni opasnom relativiziranju pod jakim utjecajem popularne kulture unutar koje Romi i dalje drže svoj neprikosnoveni status vrhunskih zabavljača.

točnije priručnik romske frazeologije koji se svojim sadržajem pokušao maksimalno približiti svakodnevici Roma i onih kojima je komunikacija s njima potrebna, a otežana.³ Kako kaže Jovanović, jedno cijelo izdanje rječnika otkupio je UNICEF, a i druge međunarodne organizacije su u ovoj knjižici prepoznale kulturno-društveni potencijal pa su na razne načine podržale njen daljnji život.

Kako bi malo *razigrao* suhoparni leksikografski proizvod, Jovanović je u njega ubacio i nekoliko romskih priča i legendi koje je skupio od Roma iz svojeg kraja i tako se polako počeo interesirati i za njihovo predočavanje. Počeo je redovno pohoditi dramske radionice beogradske pedagoginje Ljubice Beljanski Ristić i kroz njih shvatio da se "igrom i tijelom može reći mnogo više nego knjigama, da vizualni efekt mnogo više djeluje na ljude nego riječ."⁴ Uz podršku i pomoć ljudi iz alternativnih kazališnih krugova, Jovanović je od 2000. godine počeo okupljati mlade Rome oko ideje stvaranja vlastite kazališne priče. Od samog početka ideja o osnivanju vlastite kazališne kuće bila je prisutna no postala je stvarno zamisliva tek nakon izvedbe prvog kazališnog performansa SUNO E ROMENGO kojim se romska trupa predstavila javnosti.

Nakon što je uspio osigurati financijsku

pomoć lokalne samouprave, jedne inozemne banke, ali i uz ulaganje vlastitog imetka, zemlje i truda, 6. svibnja (na Đurđevdan) 2008. svečano se otvorila kazališna zgrada romskog kazališta u Novim Karlovcima. Činjenica da kazalište nije otvoreno u državno-administrativnom središtu zemlje i da je na taj način možda ponovno gurnuto na marginu kulturnih događanja, Jovanović promatra iz druge perspektive: "Ja Nove Karlovce vidim kao novi centar kulturne mape Srbije. Kad pogledate kartu, ono je podjednako udaljeno od Beograda, Novog Sada, Subotice, Budimpešte... Na našim se predstavama tako sreću ljudi iz različitih gradova, mi nismo na margini, mi smo ustvari uspostavili novo središte..."⁵ Ipak, predstave kazališta redovno gostuju i pod svjetlima velegrada, a trupa često i putuje van granica Srbije pod pokroviteljstvom raznih što državnih što međunarodnih institucija i fondacija i tako predstavlja onu "ljepšu stranu Srbije" s početka priče.

Što se samog repertoara kazališta tiče, on je u najmanju ruku rečeno, vrlo šarolik. Pritom, kreativna specifičnost i poetika najvećeg djela predstava ovog teatra razoružava tradicionalnu kritičku poziciju koja postaje potpuno nefunkcionalna pred ovom *naivnom* kazališnom slikom. Predstave/performansi ne posjeduju konvencionalnu dramsku priču već donose svojevrsnu ritualizaciju tradicionalnih romskih tekstova i legendi i to najčešće u obliku fizičkog teatra. Ples i pjesma kao tradicionalno središnja mjesta romske kulture i ovdje su osnovni elementi performativnog, a ako bi se već moralo SUNO E ROMENGO uspoređivati s nekim kazališnim modelom kojeg poetiku donekle slijedi, onda bi to mogao biti svojevrsni ritualizirani teatar, kazališna slika koja u svojoj jednostavnosti i *propusnosti* spaja današnjicu i vrijeme iskonske potrebe društva za identifikacijom kroz zajedničke rituale. No, promatrajući kreativni razvoj kazališta i njegovog osnivača (to dvoje je uostalom potpuno neodvojivo – Jovanović je režiser, dramaturg, koreograf i glumac svojih predstava), SUNO E ROMENGO se posljednjim produkcijama počeo upuštati u predstavljanje puno interesantnijih i društveno relevantnijih priča i time je dokazao da unatoč svojoj scenskoj lepršavosti i dramaturškoj neuhvatljivosti neće bježati od *ozbiljnijeg* društvenog angažmana.

Dok u njihovim ranijim predstavama sudjelujemo u prika-

Romokaust

zivanju ritualnih scenskih događaja romske zajednice poput vjenčanja, sprovoda, slavlja, u novijim produkcijama autorski se tim počeo hvatati u koštac s ozbiljnim temama poput stradanja Roma u holokaustu. Rezultat promišljanja upravo na tu temu je možda i najvažnija predstava ovog kazališta, ROMOKAUST, radena po motivima knjige *Historija holokausta Roma* Radomira Đurića i Antuna Miletića. Produkcija koja obuhvaća poglavljia naziva poput "Hapšenje", "Logor", "Logorska zabava", "Sterilizacija djevojčica", vrlo jasno i direktno prikazuje nasilje nad Romima koje, iako stavljeno u vrlo jasan povijesni kontekst, hrabro donosi i suvremenu sliku pozicije Roma u današnjem društvu. Prava snaga ove predstave koja uistinu predstavlja istinski kulturni događaj, leži u činjenici da je za same izvođače Rome njezino igranje snažan emancipacijski čin koji breme jedne prošlosti pretvara u dio identiteta, oruđe za budućnost. Kako nam potvrđuje i sam Jovanović: "Mnogi od mojih glumaca nisu znali ništa o holokaustu, a imaju članove porodice koji su umrli ili nestali u to vrijeme. Rad na ovoj predstavi za njih je zaista bilo nevjerovatno iskustvo kroz koje su puno naučili o sebi i svom narodu."

Još jedan smjer u kojem je kazalište krenulo ocrtava i njihova najnovija produkcija, *Hamletovi glumci*, u kojoj se autorski tim suočio sa Shakespeareovim Hamletom, ali tako što su u njemu pronašli i na scenu izvukli samo jedan

Romokaust

zanatskih tečajeva. Prema vlastitom objašnjenju, ideja o stvaranju kazališta mu je nadošla nakon nekoliko godina bavljenja romskom kulturom i naslijeđem – prvo je radio kao prevoditelj za romski jezik na vojvodanskoj televiziji, a onda je pokazao interes i za osmišljavanje televizijskih programa namijenjenih romskoj populaciji. Zatim se detaljnije posvetio problematici romskog jezika i napisao je srpsko-romsko-engleski rječnik, ili

segment drame koji ih se konkretno ticao – kroz prikaz putujućih glumaca koji dolaze igrati "mišolovku", postavili su pitanje tko su bili ti glumci, kako su se umjetnički prilagođavali svojim vladarima i na neki način, progovorili o pitanju same romske kulture i njenih realnih uporišta.

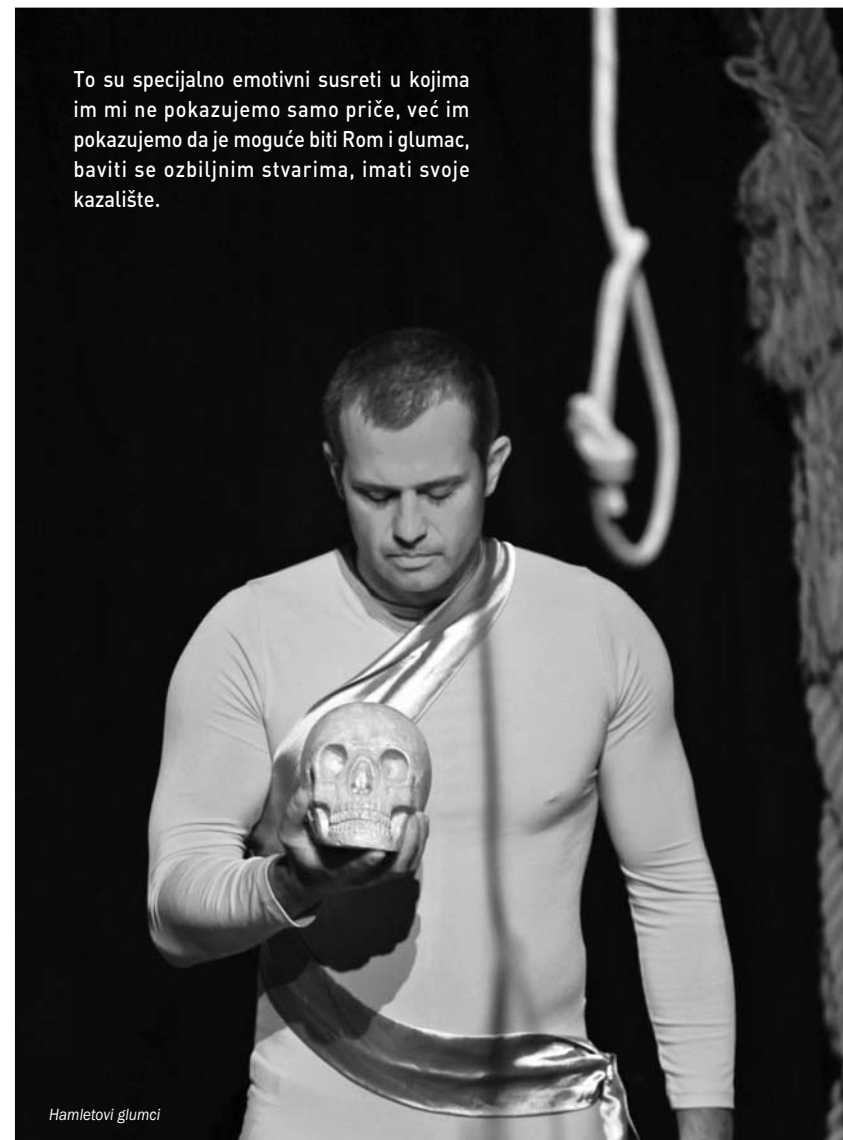
Teško je spekulirati o tome koliko ovo kazalište ima i koliko će imati snage da suštinski izmijeni društvenopolitičku poziciju Roma svojim djelovanjem.

kazalište organizirano dolaze romska djeca i školarci. "To su specijalno emotivni susreti u kojima im mi ne pokazujemo samo priče, već im pokazujemo da je moguće biti Rom i glumac, baviti se ozbiljnim stvarima, imati svoje kazalište. Naravno, veliku stvar u tim susretima ima činjenica da mi igramo na njihovom jeziku, u potpunosti smo im razumljivi i bliski." A da i po pitanju profesionalizacije svog rada misle vrlo ozbiljno najbolje govori činjenica da čitav ansambl kazališta već nekoliko godina pohađa malu romsku kazališnu akademiju u kojoj predaju eminentni srpski kazalištarci, a čija diploma profesionalizira njihovu umjetničku aktivnost. Ta dinamična razmjena iskustava i znanja s kazališnim profesionalcima vrlo je zanimljiva, ali ujedno postavlja pitanje koliko romsko kazalište može izgubiti ili dobiti na svojoj specifičnosti kroz neki vid institucionalizacije ili približavanja kazališnim konvencijama. Ako pitate Zorana Jovanovića, stvari su vrlo jasne – on pomoć i podražaje iz sfere profesionalnog kazališta projicira na sebi svojstven način. Upitan prati li uopće suvremenu kazališnu produkciju, naročito onu BITEF-ovsku kojoj je možda i najizloženiji iz razloga da već nekoliko godina sa svojim kazalištem sudjeluje u pratećem programu ovog renomiranog svjetskog festivala, on odgovara: "Ja gledam sve predstave na BITEF-u i neke mi se sviđaju, a neke manje. Ono što mi je najinteresantnije jesu razgovori s publikom nakon što predstava završi. Nakon svake predstave obavezno popričam s gledateljima i pitam ih šta im se nije sviđelo u pojedinoj predstavi i onda to po-

kušavam izbjeći u svojim predstavama. Ne bih volio da publika s mojih predstava izlazi nezadovoljna. Ja se trudim da predstave radim za sve, ja hoću da naše predstave budu razumljive svima, od nepismenih ljudi do kazališnih znalaca, da budu točne i jasne."

Drugim riječima, Jovanović ne vodi kazalište SUNO E ROMENGO isključivo kao poligon za igru, manifest romske vedrine i "lako ćemo" pristupa životu – iako sam kazuje da njegovo kazalište nikada s pozornice ne odašilje neku društvenopolitičku poruku i ne upire prstom krivnje u publiku već "stvara slike koje oduševljavaju svakoga"; pravu poruku ovog kazališta on vidi u samom njegovom postojanju. "Mi postojimo kao romsko kazalište i to je ono najvažnije. Nije toliko važno to što mi točno pričamo i pokazujemo, da li promičemo neku poruku, stav ili ne. Poruka i jest ta da mi danas postojimo, da je moguće da danas Romi imaju i igraju svoje kazalište." I to je jedan kontekstualni filter kroz koji je neizbježno promatrati ovaj teatarski fenomen bez obzira na njegove umjetničke dosege. Naravno, teško je spekulirati o tome koliko ovo kazalište ima i koliko će imati snage da suštinski izmijeni društvenopolitičku poziciju Roma svojim djelovanjem, ali činjenica da su uspjeli sagraditi krov za svoje kazališne snove, kao i kreativni put kojim su krenuli najavljuje neko moguće preuzimanje odgovornosti za takvu vrstu uloge.

- 1 Naravno, ovo ne znači da su Romi prepušteni sami sebi u procesima vlastite emancipacije – u Srbiji trenutno postoji više od stotinu nevladinih udruga posvećenih problemima Roma, nacionalna strategija o zaštiti ove populacija potpisana je prije nekoliko godina, a provodi se i nacionalni plan usklađen s programom Europske unije "Dekada Roma 2005-2015".
- 2 PRALIPE teatar nastao je 1971. i imao je nekoliko vrlo zapaženih kazališnih produkcija u režiji Rahima Burhana. Početkom devedesetih godina prošlog stoljeća teatar se iz skopskog predgrađa seli u Njemačku, u Muelheim, gdje mu kazalište Theater an der Ruhr pod vodstvom Roberta Ciullija nudi krov nad glavom. Unutar te kuće PRALIPE ostvaruje svoje najvažnije produkcije s kojima putuje svijetom i osvaja brojne nagrade. 2001. suradnja s dotičnim teatrom se iscrpljuje, kazališna trupa se raspada, dok Burhan i dalje radi kao profesionalni redatelj.
- 3 Činjenica da poglavlja obrađuju situacije poput prošenja, krađe i slično otvara problematiku opsluživanja već stvorenih predrasuda u koje Romi sami povremeno upadaju.
- 4 <http://www.e-novine.com/intervju/intervju-kultura/32875-Sanjate-romskom.html>

To su specijalno emotivni susreti u kojima im mi ne pokazujemo samo priče, već im pokazujemo da je moguće biti Rom i glumac, baviti se ozbiljnim stvarima, imati svoje kazalište.

Hamletovi glumci